

*Kategoria pogranicza w refleksji nad przekładem
(o polskim tłumaczeniu esejów Draga Jančara)*

STRESZCZENIE

Proces przekładu tekstów literackich balansuje na pograniczu kreatywności i odtwórczości, co zwraca uwagę badaczy i rozszerza wiedzę przekładoznawczą o nowe perspektywy refleksji nad tekstem wyjściowym i kulturą przyjmującą. Wyjątkowym przykładem tego zjawiska jest tłumaczenie eseju, który uważany jest za gatunek hybrydyczny we wszystkich swych odmianach. Pogranicze stanowi natomiast przestrzeń zmienną i złożoną, w której wrogość współistnieje z życzliwością, sprawiając tym samym, że przestrzeń ta wzbogaca jednostkę również pod względem poznawczo-emocjonalnym, estetycznym i antropologicznym. Geograficzny wymiar przestrzeni pogranicza nie pozostał bez wpływu na słoweńską tożsamość kulturową, która została ukształtowana na skrzyżowaniu kilku kultur europejskich. Stąd też uważa się, że tłumaczenie słoweńskich esejów może stanowić wyzwanie dla tłumacza, ponieważ w centrum uwagi stawia mechanizm myślowy „pomiędzy”, określony przez pogranicze.

Niniejsza rozprawa doktorska stanowi próbę przedstawienia strategii tłumaczeniowych w przekładzie tekstów eseistycznych Draga Jančara z języka słoweńskiego na język polski. Eseje słoweńskiego pisarza wyraźnie wskazują, że analizowaną pograniczność ujmować można w perspektywie tematycznej, genologicznej i komunikacyjnej, co uwypukla zwłaszcza ich ontologiczne trwanie na pograniczu literatury i nieliteratury oraz mocne osadzenie w licznych kontekstach historycznych, kulturowych, społecznych i politycznych. Rozprawa koncentruje się również na wskazaniu możliwych trudności i pułapek czyhających na tłumacza, które ograniczają szerokie spektrum odniesień zawartych w oryginale, co skutkuje zmianą perspektywy odbiorczej czytelników sekundarnych.

W pracy został wykorzystany materiał badawczy, składający się z polskich tłumaczeń esejów Draga Jančara opublikowanych w zbiorach *Terra incognita* (1993) oraz *Eseje* (1999)

w przekładzie Joanny Pomorskiej. Większość analizowanych esejów pochodzi z pierwszego tomu, ponieważ dotyczą one rozważanego problemu najgłębiej.

Cała rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, z czego pierwsze dwa poświęcone zostały problemom teoretycznym. Pierwszy rozdział porusza problematykę definicyjną i semantyczną pojęcia pogranicza. Prezentuje trudności definicyjne i charakteryzuje omawianą kategorię, podkreślając jej własny system wartości, płynność, unikalny układ centrowo-peryferyjny, dynamizm i dialogiczność. Koncentruje się również na doświadczeniu pogranicza, opartego na budowaniu relacji i definiowaniu swojej tożsamości, a także opisuje jednostkę zamieszkującą pogranicze, która swoją świadomość buduje dzięki „rozumowi transwersalnemu” (według koncepcji Wolfganga Welscha). Teoria Welscha eksponuje bowiem nie tylko życiodajne napięcie, lecz również podkreśla, jak ważna jest otwartość na otaczający świat. „Rozum transwersalny” rezygnuje z władzy i dominacji na rzecz rozumienia i współtrwania. Rozdział drugi jest próbą syntezy rozważań na temat tego, czym esej jest i jakie reguły konstrukcyjne nim rządzą, oraz w jaki sposób są one przenoszone na drugi język w wyniku procesu tłumaczenia w perspektywie pogranicza tekstowego, językowego i kulturowego. Podsumowaniem rozważań teoretycznych jest stwierdzenie, że zarówno przekład, pogranicze jak i esej łączy mentalny mechanizm napięcia.

Kolejne trzy rozdziały stanowią zasadniczą część refleksji nad zawartym w tytule pracy problemem. Ich podstawą jest hermeneutyczna teoria interpretacji operująca kategoriami samoświadomości, rozumienia i doświadczenia. Przekład esejów został zanalizowany w perspektywie językowej – na płaszczyźnie leksykalnej, składniowej i morfologicznej; w perspektywie pragmatycznej – ze względu na odmienne skrypty kulturowe i style komunikacji; w perspektywie kulturowej – ze względu na transfer sensu tekstu z jednego obszaru kulturowego do drugiego w perspektywie łączących go relacji intertekstualnych z innymi tekstami kultury.

Na uwagę zasługuje zwłaszcza kategoria liczby podwójnej, rozwiązania leksykalne, stylistyczne i stylistyczno-składniowe oraz użycie imiesłowów, co często wiąże się ze zmianą struktur zdaniowych. Analizowane przykłady potwierdzają tezę o odmienności stylów komunikacji, słoweńskiego i polskiego. Styl słoweński charakteryzuje meandryczność i eliptyczność, operowanie obrazem, niedookreśloność, dygresyjność i peryfrastyczność, posługuje się on skomplikowaną argumentacją i niejasnym wywodem. Styl polski cechuje natomiast większa prostota wyrażania treści, linearność, ekonomia znaczeń i precyzja w nazywaniu.

Pograniczność staje się także istotnym elementem komunikacji międzykulturowej, ponieważ wpływa znacząco na komunikacyjny aspekt przekładu. Kształtuje nowe perspektywy, wzmacniając tym samym pierwiastki dialogu kulturowego w procesie tłumaczenia. Widoczna jest przede wszystkim w relacjach intertekstualnych, gdyż to właśnie one umożliwiają tekstom wchodzenie w dialog z innymi tekstami kultury. Dzięki temu wzmacniają polifoniczność eseju, choć równocześnie mogą stać się pułapką dla tłumacza.

W przekładzie daje się zauważyć, że mentalność „pomiędzy” jest kształtowana przede wszystkim za pomocą formy gatunkowej, świadomość pogranicza natomiast wydobywa się dzięki tekstom językowym i kulturowym. Eseje Jančara stanowią syntezę wielu odwołań literackich, kulturowych i społecznych, co tłumaczka stara się uchronić, mając w świadomości, że pełna ekwiwalentyzacja nigdy nie jest możliwa. Tłumaczenie realizuje w tym przypadku hermeneutyczną ideę „pomiędzy”, opartą na zasadzie „gościnności językowej”, o której wspomina Ricœur. Jej wymiar etyczny sprowadza się do przewyciężenia strachu przed obcym i do akceptacji faktu, że przekład doskonały nie istnieje.

*The borderline category in reflections on translation
(about the Polish translation of Drag Jančar's essays)*

SUMMARY

The process of translating literary texts balances on the border of creativity and reproduction, which attracts the attention of researchers and extends the knowledge of translation with new perspectives of reflection on the source text and the target culture. A unique example of this phenomenon comes with essay translation, a genre considered to be hybrid in all its varieties. The borderline area is a changing and complex space where hostility coexists with kindness, enriching the individual also in cognitive, emotional, aesthetic and anthropological aspects. The geographic dimension of the borderline space has not been without influence on the Slovenian cultural identity, which was shaped at the crossroads of several European cultures. This is why the belief exists that translation of Slovenian essays may be a challenge for the translator, just because it focuses on the “in-between” thought mechanism defined by the borderline space.

This doctoral dissertation is an attempt to present translation strategies in translation of Drago Jančar's essayistic texts from Slovenian into Polish. The essays of the Slovenian writer clearly show that the analysed borderline space can be perceived in a thematic, genological and communication perspective, which specifically emphasises their ontological continued existence on the borderline of literature and non-literature and strong foundation in numerous historical, cultural, social and political contexts. The dissertation is also focused on presenting possible difficulties and traps for the translator, which limit the broad spectrum of references present in the original, thus resulting in a change in the perception perspective of the secondary readers.

The work draws from the research material of the Polish translations of Drag Jančar's essays published in the *Terra incognita* (1993) and *Essays* (1999) collections, translated by Joanna Pomorska. Majority of the analysed essays come from the first volume, as they touch the discussed problem deepest.

The whole dissertation consists of five chapters, the first two of which are dedicated to theoretical problems. The first chapter deals with the definition and semantic problems of the borderline concept. It presents definition-related difficulties and characterises the discussed category, emphasising its proprietary system of values, liquidity, uniqueness of the centre-periphery system, dynamism and dialogism. It also focuses on the borderline experience based on building relationships and defining identity, as well as describes the borderline inhabitant who builds consciousness with the “transversal reason” (according to the Wolfgang Iser’s concept). The Iser’s theory not only enhances the life-giving tension, but also emphasises the importance of openness to the world around. The “transversal reason” abandons authority and domination for understanding and co-existence. The second chapter is an attempt to synthesise reflections on what the essay is and what structural rules govern it, and how they are transferred into the other language within the translation process in the perspective of the textual, linguistic and cultural borderline space. The statement that the translation, the borderline, and the essay are all interlinked by the mental mechanism of tension summarises the theoretical considerations.

The next three chapters constitute the essential part of the reflection on the problem stated in the title of the work. Their basis is the hermeneutic theory of interpretation that uses the terms of self-consciousness, understanding and experience. Translation of essays has been analysed in the linguistic perspective on the lexical, syntactic and morphological levels; in the pragmatic perspective in view of the different cultural scripts and communication styles; and in the cultural perspective in terms of the transfer of the meaning of the text from one cultural area to another in the perspective of the intertextual relations with other cultural texts.

The double number category, lexical, stylistic and stylistic-syntactic solutions, as well as the use of participles, often resulting in changes in sentence structures, are of special interest. The analysed examples confirm the thesis of the different Slovenian and Polish communication styles. The Slovenian style features meandering and ellipticity, use of imagery, vagueness, digressivity and periphrasia, and it uses complicated arguments and vague reasoning. The Polish style features increased simplicity of expressing content, linearity, economy of meanings and precision in naming.

Borderline space is also becoming an important element of intercultural communication, as it significantly affects the communication aspect of translation. It shapes new perspectives, thus strengthening the elements of cultural dialogue in the translation process. It is mostly apparent in intertextual relations, which allow texts to enter dialogues

with other texts of culture. As a result, they reinforce the polyphony of the essay, even though they can simultaneously become a trap for the translator.

One can notice in the translation that the “in-between” mentality is mostly shaped with the genre form, whereas borderline awareness is exhibited through linguistic and cultural texts. Jančar’s essays are a synthesis of numerous literary, cultural, and social references, which the translation strives to protect, keeping in mind the impossibility of the exact equivalence. The translation employs the hermeneutic “in-between” idea in this case, based on the principle of “linguistic hospitality” referred to by Ricœur. Its ethical dimension is summarised in overcoming the fear of the unknown and in the acceptance of the fact that perfect translation does not exist.

*Kategorija mejnosti v razmisleku o prevajanju
(o poljskih prevodih Jančarjevih esejev)*

POVZETEK

Prevajanje literarnih besedil išče ravnotežje med ustvarjalnostjo in reprodukcijo, kar priteguje pozornost raziskovalcev in razširja znanje s področja prevodoslovja na nove perspektive razmišljanja o izhodiščnem besedilu in ciljni kulturi. Edinstven primer tega pojava je prevajanje eseja, ki velja za hibridno vrsto v vseh svojih oblikah. Medtem mejno območje pomeni spremenljiv in zapleten prostor, v katerem sovražnost soobstaja s prijaznostjo, s čimer ta prostor obogati posameznika tudi v kognitivno-čustvenem, estetskem in antropološkem smislu. Geografska dimenzija mejnega območja je močno vplivala na slovensko kulturno identiteto, ki je nastala na stičišču več evropskih kultur. Zato lahko domnevamo, da je prevajanje slovenskih esejev izziv za prevajalca, ker v središču pozornosti postane predvsem miselni mehanizem »med«, ki ga določa prav mejnost.

Pričujoča doktorska disertacija je poskus predstavitve prevajalskih strategij pri prevodu Jančarjevih esejev iz slovenščine v poljščino. Eseji slovenskega pisatelja jasno kažejo, da se analizirana mejnost lahko zaznava v tematski, genološki in komunikacijski perspektivi, kar posebej poudarja njihovo ontološko vztrajanje na meji med književnostjo in neknjiževnostjo ter močno vpetost v številne zgodovinske, kulturne, družbene in politične kontekste. Disertacija se osredotoča tudi na prikaz možnih težav in pasti, ki prežijo na prevajalca, le-te pa omejujejo širok nabor referenc, ki jih vsebuje izvornik, kar povzročuje spremembo bralčeve perspektive v ciljni kulturi.

V delu je bilo uporabljeno raziskovalno gradivo, ki ga sestavljajo poljski prevodi Jančarjevih esejev, ki so bili objavljeni v zbirkah *Terra incognita* (1993) in *Eseje* (1999) v prevodu Joanne Pomorske. Večina analiziranih esejev izhaja iz prve zbirke, ker se dotikajo obravnavane teme najgloblje.

Celotno disertacijo sestavlja pet poglavij, iz katerih sta prva dva posvečena teoretičnim problemom. Prvo poglavje obravnava definicijske in semantične probleme pojma mejnost

oziroma mejno območje. Slednje predstavlja težave pri definiciji in zaznamuje analizirano kategorijo s poudarkom na njen vrednostni sistem, spremenljivost, izjemen model središče–obrobje, dinamičnost in dialoškost. Osredotoča se tudi na izkušnji mejnosti, ki temelji na oblikovanju odnosov in opredelitvi svoje identitete, hkrati pa opisuje subjekt, ki živi v mejnem prostoru in ki svojo zavest gradi na »transverzalnem umu« (koncept Wolfganga Welscha). Welscheva teorija izpostavlja ne le oživljajočo napetost, temveč tudi poudarja pomen odprtosti v svet. »Transverzalni um« se odpove oblasti in dominaciji v prid razumevanju in sožitju. V drugem poglavju avtorica poskuša prikazati, kaj je esej, kakšna (konstrukcijska) pravila veljajo zanj ter na kakšen način so le-ta prenesena v procesu prevajanja z vidika besedilne, jezikovne in kulturne mejnosti. Sklepna ugotovitev teoretičnih premislekov temelji na izjavi, da so prevod, mejnost in esej povezani z duševnim mehanizmom napetosti.

Naslednja tri poglavja so bistveni del razmisleka o problemu, ki ga vsebuje naslov disertacije. Njihova podlaga je hermenevtična teorija interpretacije, ki se sklicuje na kategorije samozavedanja, razumevanja in izkušenj. Prevodi esejev so bili analizirani v jezikovni perspektivi – na leksikalni, sintaktični in morfološki ravni; v pragmatični perspektivi – na podlagi različnih sporazumevalnih slogov; v kulturni perspektivi – na podlagi prenosa smisla besedila iz enega kulturnega prostora v drug ob upoštevanju dejstva, da ob vsakem besedilu obstajajo intertekstualni odnosi z drugimi kulturnimi besedili.

V analizi je treba zlasti omeniti kategorijo dvojine; leksikalne, slogovne in skladenjsko-stilistične rešitve ter uporabo deležnikov in deležji, kar pogosto vpliva na spremembo stavčnih struktur. Analizirani primeri potrjujejo tezo o razlikah med slovenskim in poljskim sporazumevalnim slogom. Za slovenski slog je značilna razvejenost in eliptičnost, poigravanje s slikovitostjo, neopredeljivost, rad ima digresivnost in opisovanje, uporablja zapleteno argumentacijo. Za poljski slog je značilna večja preprostost izražanja vsebine, linearnost, gospodarnost pomena in natančnosti pri imenovanju.

Mejnost je tudi pomemben element medkulturne komunikacije, saj pomembno vpliva na komunikacijski vidik prevajanja. Oblikuje nove perspektive in s tem krepi elemente kulturnega dialoga v procesu prevajanja. Opazna je predvsem v medbesedilnih odnosih, ki ji omogočajo dialog z drugimi besedili kulture. Zahvaljujoč temu okrepijo večglasnost eseja, čeprav hkrati pomenijo morebitno past za prevajalca.

V prevodu je mogoče opaziti, da se mentaliteta »med« oblikuje predvsem na podlagi literarne vrste, medtem ko se zavedanje o mejnosti pridobiva z jezikovnimi in kulturnimi besedili. Jančarjevi eseji so sinteza številnih literarnih, kulturnih in družbenih referenc, ki jih

prevod poskuša zaščititi, a hkrati upošteva, da popolna ekvivalenca nikoli ni mogoča. V tem primeru prevod izvaja hermenevtično zamisel »med«, ki temelji na načelu »jezikovne gostoljubnosti«, ki ga omenja Ricœur. Njegova etična razsežnost se nanaša na premagovanje strahu pred tujim in na sprejemanje dejstva, da idealen prevod ne obstaja.